

Për përdorim zyrtarë

CNNM/DEELSA/ED(2001)1

Organizatë për bashkëpunimin dhe zhvillimin ekonomikë

06-Jun-2002

**QËNDËR BASHKËPUNIMI PËR DREJTORITË
JO ANËTARE NË EDUKIM, NËPUNËSI, LABORIM DHE
AFERË SHOQËRORE TE KOMISINEVE EDUKATIVE**

Gjuhe Angleze

RISHQYRTIM TEMATIKË I POLISAVE NACIONALE PËR EDUKIM- RISHIKIM REGJIONAL

Pakti i Stabilitetit për Europen Juglindore

Tabela një- Detyrë e vlefshme në Edukim

JT00127703

Dokumentë i tërësishëm në dispozicion në OLIS si format origjinal

CCNM/DEELSA/ED(2001)1

Opinionet e shprehura dhe argumentet e futura në punë në këtë raport janë përgjegjësi e tërësishme e autorëve dhe nuk bëjnë reflektimin e domosdoshëm të qeverisjes së shteteve , OECD ose qeverisjes së shteteve që janë anetarë të saj.

PARATHËNIE

Ky vështrim në edukimin e Europës Juglindore ishte i përgatitur së bashku me strukturën e qëndres për bashkëpunimin e jo anëtareve (CCNM) të OECD si pjesë e programit të saj të bashkëpunimit me Paktin e Stabilitetit për Europen Juglindore. Sekretariati si koordinues i Polises se përgjithshme për edukim dhe ndryshime të sistemit për detyrën e vlefshme në edukimin siç është në tabelen një, kishte kujdesuar një rishqyrtim tematik për polisat edukative të Shqipërisë, Bosnjës dhe Hercegovinës, Bullgarisë, Kroacisë, FYROM, Kosovës, Moldavës, Rumunisë, Sërbisë. Temat të cilat ishin përfshirë janë për mësues, qeverisje dhe edukimi si dhe kujdesa nëpër çerdhe të fëmijëve. Çdo raport parashikon një vështrim të sistemit edukativ, reformave të çeshtjeve dhe pëngesave si dhe rekomandime specifike shtetërore. Vështrimi regjional përqëndrohet në disa zbulime të zakonshme dhe parashikon rekomandime dhe konkludime për reformat edukative në regjion. Këto rekomandime janë të punuara që të jenë në përdorim për vetë formuesit e polisës dhe që të ndimojë shtetet donatoruese të paktit të stabilitetit dhe qëllimet institucionale në lidhje me përkrahjen regjionale.

Kalimi i demokracisë regjionale matanë asaj plurale dhe ekonomisë së tregut ishin të shënuara nga ndryshimet ekonomike, shoqërore dhe politike të gjërësisë dhe intensitetit të jashtëzakonshëm. Talentet, shkathtësitë dhe dituritë e popullacionit janë kritike në këtë proces; kështu që shkalla ambicioze dhe urgjenca e vetë reformave që janë në avansim për edukimin i cili udhëheq anëtarët e tabelës një të paktit të stabilitetit që të emërtojnë edukimin si një nga katër rajonet prioritare.

Ky aktivitet i OECD ishte i mundshëm nga ndihma financiare e Austrisë, Greqisë, Zvicrrës dhe UNICEFit. Ndhimë plotësuese ishte edhe nga Zelanda e Re, Këshilli Britanik, Zyrja e Kryqit (Holandë), fondacioni stërvitës i Europës (ETF), banka botërore, fondacioni i shoqërisë së hapur dhe qendra e studimeve për polisat edukative (CEPS), Univerziteti i Lublanës.

Vështrimi regjional ishte përgatitur me përkrahjen e fondacionit stërvitës të Europës nga Johanna Crighton, raportues (Holandë), këshilltarët edukativ dhe udhëheqësit e edukimit senior për institucionin e shoqërisë së hapur, Budimpeshtë; ish sekretariati perkrahës i univerzitetit të Kambrixhit për kontrollimin e sindikatit të Britanisë së Madhe dhe Pavel Zgaga (Sllovenia), univerziteti i Lublanës, drejtorë i CEPS, ish ministër për arsim dhe sport.

Anëtarët e timit rishqyrtues ishin: Helmut Bachmann (Austri), Mircea Badescu (Rumunia), Steven Bakker (Holandë), Ibrahim Barbaros (Turqi), Linda Beijlsmit (Holandë), Virgina Budience (Litvani), John Coolahan (Irlandë), Milena Corradini (ETF), Alexandru Crisan (Rumuni), Ernesto Cuadra (banka botërore), Ulrike Damyanovic (ETF), Peter Darvas (banka botërore), Yael Duthilleul (banka botërore), Anastasia Festi (ETF), Slavko Gaber (Slloveni), Sergeij Gabrshçek (Slloveni), Boris Galabov (Bullgari), Georg Gombos (Austri), Peter Greenwood (ETF), Anthony Gribben (ETF), Elsie Hunt (Shtetet e Bashkuara), Julian Huppert (Britania e Madhe), Gia Kjellen (Suedi), Jan Kovaroviç (Republika e Çekisë), Elena Lenskaya (Federata Ruse), John Mallea (Kanadë), Alain Michel (Francë), Reema Nayar (banka botërore), Francesco Panzica (ETF), Ala Pinzari (banka botërore), Kari Pitkanen (Finlandë), Egle Prankuniene (Litvani), Gregor Ramsey (Austri), Graham Reid (Britania e Madhe), Rosemary Renwick (Zelandë e Re), Eluned Roberts - Schweitzer (banka botërore), Pasi Sahleberg (Finlandë), Peter de Souza (Suedi), Geoff Spring (Austri), Frances Tsakonas (Greqi), Metka Urshiq-Gabrshçek (Slloveni), Evelyn Viertel (ETF), Arjen Vos (ETF), Christine Stromberger dhe Ian Whitman (Sekretariati i OECD).

VËSHTRIMI REGJIONAL

Hyrje

Gadishulli Ballkanik në Europen juglindore është një rajon teje i ndërlikuar në pikëmapje etnike , gjuhësore dhe religjioze. Në përgjithësi qëndrimi nacional ka domethënje më të vogël, se sa bësueshmëria etnike që bënë prerje tërthore ,ku bëjnë pjesë :Shqipëtarët në Maqedoni, Maqedonët në Bullgari, Kroatet në Bosnjë si dhe Serbet në Kroaci- përzierja është më së shpeshti e vështirë dhe në kohë të caktuar ishte eksplozive (e.g. Kosove, Bosnjë). Ajo mund të jetë e argumentuar , ashtu që aty nuk ka asnjë grupe etnike të rëndësishme në SEE si tërësi; të gjithë janë në një kuptim pakica dhe kjo duhet të shpërblehet si e tillë.

Dallueshmëria regjionale nuk bën aplikimin vetëm në gjuhë, religjion dhe në çështje etnike, ajo deperton në histori geo-politike të SEE, duke preceduar bile edhe divizionin e Mbretërisë së Rumunisë lindore dhe përendimore. Më vonë, mbretëritë Austro-Hungareze dhe Otomane ndikuan në shumë pjesë të regjionit me divizione, (ri)unifikime, duke zhvendosur besueshmërinë dhe dallimin. Perceptimi regjional gjatë pjesës së dytë të shekullit 20, si bashkësi homogjene në kuptimin politikë dhe ideologjik është "gabim që ka bazë në injorance". Ish Jugosllavia, "as si shtet përendimor as si lindor" , ishte tejet e decentralizuar dhe e dalluar në vetë vehte. Nga mesi i viteve 1960 , ishte më shumë e lidhur me anën përendimore (me një milion punetore përjashta) se sa me lindje. Shqipëria në pjesën jugperendimore të gadishullit ishte e izoluar deri në vitet e 1980, përderisa Bullgaria dhe Rumunia bënë pjesë tek " blloku lindor" dhe Moldavia ishte një pjesë integruese e Unionit Sovjet. Në kuptimin politikë, në jug të Ballkanit, Greqia ishte kufiri në vijim me perëndim.

Në të njëjtën kohë, është shumë e rëndësishme, në terminologji me të gjere të polises dhe strategjise, që "sinoptikisht të mendohet për rreth jugut Ballkanik si tërësi"¹. Nuk do të ishte ndihme që të afërsojmë çdo interesim të copëtuar të shteteve, kurse të bëjmë izolimin nga çdo gjë tjetër. Nuk do të ndihmojmë që të tentohet dhe të qetesohet çdo grupe etnike ose shtetërore nga inkurajimi i saj në mënyrë që të arrihen të gjitha abicionet kushtetuese dhe territoriale , ashtu siç këto priren të jenë reciprokisht ekskluzive dhe atehere kur një strukturë e problemeve është e zgjedhur, formohen në anën tjetër disa tjera. Për shembull, Kosova nuk mund të jetë e konsideruar si një çështje ose territor i izoluar: lidhjet kritike (me Serbi, Mal të Zi, Maqedoni dhe Shqipëri , për shembull, duhet të merren para syshë.

Në mënyrë të barabartë, është shumë naive që thjeshtë të kerkohen të drejtat e çdo femije Ballkanik në një edukim kualitativ dhe kohezgjatje të vulltshme. Shpërthimi , drejtësia, gjuha e instrukcioneve, kualiteti, të gjitha duhet të jenë të diskutuara në mënyrë sa më të ndijeshme , me durim dhe me kuptim të thellësisht, se si çdo komunë ishte e formuar nga historia e saj (zakonisht e dhimbshme dhe e pergjakur).

Edukimi në SEE

Analizimi i qëndrimit të edukimit në ato shtete që janë në transformim ekonomik dhe politikë , është një ushtrim i ndijeshëm. Në pari, është tejet e lehtë që të identifikohen çështjet dhe dilemat që janë univerzale dhe relevante gati çdo ku dhe që nuk bëjnë asnjë shtim të vlerës në rishqyrtim paraprak të sistemit edukativ. Në dyti, shumica e ndryshimeve të nevojshme për përmirësim të sistemit janë shumë

---

¹ Katarina Tomasevski (UN Special Rapporteur on the Right to Education). The Right to Education. Preliminary Report submitted to the UN Commission on Human Rights, 1999.

shpenzuese, aq sa nuk mund te jene te realizueshme ne rrethana te tanishme. Prandaj eshte supreme qe te jepen vetem rekomandime dhe sugjerime qe jane ne lidhje me cdo egzistence te burimeve dhe strukture shteterore.

Mesazhi kryesor qe shfaqet nga 10 studimet , eshte qe disa probleme jane te perbashket matane regjionit (ndarja e dobet e GDP per edukim; pagesa e dobet e mesuesave; ngarkimi I tepruar I kurikules; degjenerimi I bazes materiale , etj.), por qe aty nuk paraqiten zgjedhje te perbashketa per keto probleme. Dallueshmeria pergjate dhe ne vete sistem eshte teje e gjere. Disa qe jane perafersisht te lidhura nga gjuha, historia ose kultura (Rumunia, Moldavia) mund dhe gjithashtu gjejne menyra te punes se perbashket matane skajit, por asnje supozim te lehte te "polises regjionale" qe duhet te behet.

Ne pergjithesi , ne fund te viteve 1980 , sistemi edukative ne shume shtete SEE, ishin mire te zhvilluara: prandaj, problemet qe lindin gjate periudhave turbuluese duhe te jene te shikuara si "retrogresion" nga zeri esencial I pikes fillestare. Keto jane shtetet ne perjashtim me tradite edukative dhe eksperte ; mirepo ata perfytyrojne probleme serioze dhe si te tilla nevojisin ndihme.

Mbas luftes se dyte boterore , te gjitha SEE shtetet ndryshuan sistemin edukativ te tyre , zakonisht (por jo dhe ne menyre complete) qeri tek influenca Sovjete. Qellimet me unike ishin eliminimet e analfabetit dhe dalja nga edukimi I domosdoshem nga 4 deri ne 8 vjete. Qartesisht, sistemi I ri ishte teje ideologjike. Se paku tri tipe te vecanta u shfaqen: Shqipetare, Sovjet dhe Jugosllav. Shkollimi kater vjecare teknik u be I zakonshem , ndonese edukimi profesional dhe stervitja ishin te lidhura ne perberjen socialiste te industrise, organizuan ne menyre te ndryshme ne cdo njerin nga tri tipet.²

Shqyrtim tematike

Veshtrimet e 10 sistemeve edukative qe jane duke marrur pjese ne studimin e OECD ishin "tematike" ne kuptim qe ata perqendruan ne tema te zakonshme. Keto ishin (1) statuti aktual I sistemit - qeverisja e saj, administrata, financimi dhe reformat e rendomta; (2) barabaresia dhe prirja e ceshtjeve; (3) edukimi para shkollor dhe kujdesja ; (4) ceshtjet kualitative, ne lidhje me standardet , kurikulumin , mesimin dhe te mesuarit metodik, teksteve dhe materialeve di dhe prodhimet e mesimit. Cdo veshtrim mbulon keto kater tema kryesore dhe jep rekomandime specifike shteterore. Sidoqofte, ne drejtim te shtimit dhe analizimit material per veshtrime, rangje te gjera te ceshtjeve shfaqen nevojten qe te jene te perfshira. Si pasoje e kesaj , shume veshtrime gjithashtu mbulojne edukimin profesional , edukimi me te larte dhe edukimin e femijeve me nevoja speciale.

Keto veshtrime tematike nuk caktojne qe jane shkalle e plotesishme e veshtrimeve te OECD te polises edukative sic ishte mundesuar ne shume shtete. Ato duhet te jene ne perdorim te formuesave polisor te ftuar ne pune te paktit te stabilitetit dhe ne bashkesi me te gjera edukative per diskutime, debate dhe bashkepunim te mundur.³

Kater gjerat themelore

Cdo sistem edukative mund te jete I pershkruar dhe ne disa raste I percaktuar ne kater karakteristika themelore: vlefshmeria edukative (provizionit, burimet, rrjeta shkollore); mundesia e hyrjes (dhe barabaresia ne mundesi); pranueshmeria e saj , ne terminologji te kultures dhe kualitetit; si dhe

---

² Per detaje te lidhura me paraqitjen e edukimit profesional te orientuar shiko Pavel Zgaga ,op.cit., Edukimi I pergjithshem ishte I mosperfillur kurse gjimnazi tradicional (gramatikan) ishte I shfuqizuar.

³ Veshtrimet tematike jane te arrijshme ne [www. Oecd.org/els/emerging/education](http://www.Oecd.org/els/emerging/education). Kliko ne "Dokumentation" dhe ne " Working papers".

ambientimi ne ndryshimin e rrethanave dhe nevojave personale.⁴ Keto kater karakteristika jane te konsideruara me siper, me veshtrim te 10 sistemeve edukative te perfshira ne veshtrimet tematike te OECD.

A eshte edukimi I arritshem?

Ne pergjithesi, pergjegjeja eshte, po. Perqindje e larte e grupit te moshes ne shkollimin e pergjithshem eshte ne shkolle, aty eshte, mes te tjerash, nje furnizim i tepert i mesuesave kualitativ me racio te ulte ne mes nxeneseve dhe mesueseve (P:TR mund te jete aq e ulte sa dhe 10:1); dhe rrjeta shkollore, pavaraesisht nga shkaterrimet e luftes, kohes dhe mungeses se mirembajtjes, eshte pothuajse ne vend te vete. Me fjale tjera, perafersisht cdo femije me moshe te shkollimit te pergjithshem mund te zgjedh vendin e shkolles qe nuk eshte edhe aq large nga shtepia e vete nxenesit dhe aty mund zgjedh mesuesin i cili eshte i kualifikuar ne mesim dhe ka kujdes ne furnizimin e librave dhe materialeve tjera.

Mirepo, e tera kjo pamje nuk eshte rrumbullakesuar. Burimet jane te pamjaftueshme sepse (perseri flitet ne pergjithesi) ndarja e edukimit si perqindje e GDP gjindet nen nivelin mesatar te OECD. Disa shkolle jane aq te vogela qe nuk kane mundesi te mbartjes se normave qe vazhdojne te biejne dhe te mos kene sukses. Ne te njejten kohe, perkatesia e perdorimit te motivit dhe "drejtimit urban", shume nga shkollat urbane jane teper te grumbulluara dhe te perforcuara qe te punojne ne dy ose me shume ndrrime.⁵ Si rezultat i kesaj, koha instruktive dhe "mundesia ne mesim" jane gerryera ne menyre serioze ne kohen kur kurikula e re dhe standardet me demandues kerkojne te kunderten. Infrastruktura (ndertesat, librat, materialet, pajisjet, nxemja ne dimer) jane zakonisht te vobekta, sidomos ne zonat rurale. Decentralizimi dhe reformat financiale nuk kane cdo here rezultate ne shume burime qe jane te arritshme neper shkollat lokale dhe rendesia e perhapjes se kualitetit te larte te edukimit eshte shume e dobet.

A eshte edukimi I arritshem?

Perseri duke pasur para sysh pergjithesine, pergjegjeja eshte, po.⁶ Sidoqofte, mbikqyrjet qe vijojne mund te jene te perdorura:

- *Pjesemarrja* (kontigjenti, perkujdesja, vazhdueshmeria) nuk eshte ata cka ishte dikur, sidomos ne shkallen e mbas shkollimit te pergjithshem (shkollimi i larte) dhe para shkollimit. Perqindja ketu eshte ne rritje, ndoshta jo edhe aq teper (ne perjashtim ne para shkollim) por me vend eshte bile edhe ne moshen e shkollimit te pergjithshem. Ku paraqiten ketu pengesa? Mundesia e hershme e "shtytjes perjashta" nga selekcioni i ngritur nuk mund te jete i rregulluar.
- *Mbijetesa*: me shume femije e leshojne shkollimin heret. Perjashtimi dhe perciellja e parregullt eshte duke u bere cdo dite e me shume problem seriozne shkollimin e pergjithshem kurse shkollimi i larte nuk ka sukses mbas shteteve te OECD.
- Regjistrimi i kurseve ne shkollimin e larte dhe ne shkallen terciare jane teje te fuqishme dhe ne menyre pozitive te lidhura ne te ardhurat e familjeve. Ne prirje te kualitetit me te mire te shkollimit dhe univerziteteve shume mvaret nga pagimi "joformal" i tarifave dhe mitit.

---

⁴ Per me teper analiza te perfishira shiko Tomasevsku, op.cit.,

⁵ Nje shkolle qe ishte vizituar ne Serbi, kishte percejelleje te mesimit ne tri ndrrime per arsye te perzierjes se gjuhes dhe shkalles se larte te refugjateve.

⁶ Cdo njeri nga 10 veshtrimet mbulonin prirje dhe barabaresi te ceshtjes ne disa thelbe dhe qe duheshin konsultuar.

- Ne pikepamje te gjinise , balansi eshte ne pergjithesi ende (legalitet nga sistemet paraprake); ne edukimin e larte, disa shtete paraqesin me shume te gjinise femrore se sa studente te gjinise mashkullore, sidomos ne disa lami. Ne veshtrimet tona, dy pakica jane konsistente ne fund te shkalles shoqerore dhe edukative:

1. Se pari eshte rasti me popullin Rome (Cigane). Jo vetem se ata i kane para syshe problemet tipike te ndonje pakice etnike , por, ata jane zakonisht pike perqendruese e bere me qellim per trajtim jo te barabarte, padrejte , perjashtues dhe keqperdores , bile edhe atehere kur ata perbejne nje bashkesi te madhe sic eshte rasti ne Bullgari, Hungari dhe Rumuni.

2. Se dyti , femijet dhe te rinjet me edukim dhe nevoje per edukim special. Termini " defektologjia", I perdorur tradicionalisht ne SEE ne edukim ne lidhje me provizionin edukativ per femijet me nevoje speciale te edukimit, qarte rreflekton tendence per tu perqendruar ne "defekte" (te cilat mund te "rregullohen") me shpesh se sa ne femijet dhe vlerat e tyre si qenje jetesore. Per fat te mire , se pakti femijet tani jane te institucionalizuar,⁷ dhe timi I OECD shenjoj nje perkujdesje ne rritje per integrimin e edukimit special per femije aq shume sa eshte e mundur ne mjete te pergjithshme te shkollimit. Sidoqofte, shume qendrime qe te jene te kryera ne termine te stervitjes se mesueseve dhe prirjes publike dhe eshte e qarte qe rekomandimet tona qe kjo te jete e bere si ceshtje prioritare. Eksperienca internacionale ketu mund te ndihmoje.

- Timi shenjoj nje theksim me te madhe ne polisa te selektimit (sidomos per shkollat me prestigjioze) se sa ne principet e edukimit per te gjithet. Aty paraqitet nje krenari e kuptuar , qe vendos nje hyrje te larte te standardeve , por, dhe nje vemendje teje te vogel qe eshte kushtuar asaj qe kishte ndoll per te rinjet te cilet nuk jane te gezuar mjaft, ose nuk jane te mencur mjaftueshim ose te pasur , qe te jene te "selektuar" ne shkollimin larte kualitativ. Keto shkolla gjithashtu tentojne qe te jene ne rajone urbane , duke ngritur interesimin per rreth realitetit te prirjes per femije nga rajonet rurale.
- Prirja tek puna dhe vendet e univerzitetit jane gjithashtu jo te barabarta dhe rendojne perkunder atyre te cilet kane prapaskene te jo avansuar. Pagesa per edukim, sidomos ne shkallen terciare eshte duke u shendrruar ne prevalente dhe qartesisht formon jo barazi.

A eshte edukimi I arritshem?

Kualiteti edukativ I perdorur me qellime te larta , kishte ndesh me disa pengesa ne dekadën e fundit. Financimi I njepasnjeshem , si dhe percarjet dhe konfliktet ne regjion, kane marrur takse. Kontrasti ne mes shkollave te "mira" dhe te " dobeta" cdo dite eshte ne rritje , dhe jo e perkrahur nga orvajtjet pas vitit 1990 per te decentralizuar dhe tejkualuar pergjegjesine per edukim ne nivelet lokale. Qartesisht, disa lokalitete jane me mire te mundura qe te pajisin shkollimin kualitativ se sa te tjerat, duke formuar kualitet si ceshtje aksidentale gjeografike me shpesh se sa si nje titullim per te gjithet.

- Shume sisteme rregullojne ne ad hoc menyra per te financuar ramjet e vogla. Pergjegjejet me te pershtatshme jane (1) mbyllja e shkollave ne dimer per shkak te mungeses se nxemjes ;(2) shtyrja e mirembajtjes dhe riparimeve te rendomta; (3) mbartja e borxheve te medhaja (per shembull , ne pagesen e rrogen se mesuesit); (4) redukimit I oreve instruktive, nen mesataren e OECD; dhe (5)

⁷ Nuk eshte e gjithepershire UNICEFi shenjoj qe ne disa shtete me shume femije tani jane neper shkollime publike se sa ishte rasti para viteve 1990. Shiko Edukimin per te gjithet? , UNICEF-ICDC,MONEE Raport No. 5. Florence:1998.

nderrimi I shpenzimeve per familje , ne menyre formale dhe joformale , ne perjashtim te shperblimit te barabarte per te gjithë.

- Ceshtjet kualitative te pershtatshme jane (1) kualitetit I kurikulumit I cili mbetet preokupim dhe teper e "rende" per shumicen e studenteve; (2) qellime te ashpera per mesim dhe te mesuar , me rendesi me te madhe ne akuistiken e sasise se madhe te diturise se vertete se sa ne kompetence ;(3) mungesa e kualitetit te larte te materialeve mesimore , sic jane librat dhe materialet suplementare te lidhura ngushte me standardet ; (4) pakenaqesia e sherbimit ne zhvillim te mesueseve , per shembull ne ato standarde qe jane te lidhura me mesim dhe te mesuar, dhe ne perkrahjen e femijeve qe kane nevoje te edukimit special neper kabinete te rregullta dhe te zakonshme.

Vezhgimi kualitativ I sistemeve eshte jo adekuat dhe thjeshte mungon. Me se miri , mesuesit e shohin punen e vete si "mesimi I perberjes se kurikulumit ne kohen e gatshme ne orarin shkollorë"; shume pak vemendje eshte kushtuar asaj se cka studentet tani mesojne dhe cka ata ne te vertete mund te veprojne. Nje nderrim fundamental nga pikepamja e "te mesuarit" tek "mesimi" duhet te merret para syshe. Vezhgimi kualitativ I standareve te bazuar ne menyre te gjithëanshme ne sisteme eshte ne mugesë teje te madhe. Sistemi shkollor suportues I revitalizuar dhe kontrollues, si dhe standardet baze te vleresimit te prodhimit te mesimit jane te nevojitura menjehere.

A eshte edukimi adaptual?

Te gjitha shtetet e shqyrtuara kane perjetuar ndryshime te thella sociale, ekonomike dhe politike ne periudhen e fundit dhe shume ende jane ne luftim te atomsferes politike qe eshte e pasigurte dhe shperthyese . Per me teper, "bazat materiale" te sistemit edukative jane degjeneruese dhe te varfera me nje prospekt teje te vogel te permiresimit.

Se si sistemi edukative e ben "adaptimin" e rrethanave te ndryshme, hollesishgt atehere kur burimet jane te pamjaftueshime? Si kjo mund te sherbeje gjeneratave te reja te femijeve , e ardhmja e te cileve do te jete krejtësisht e ndryshme nga ajo e prinderve te tyre?

Plotesisht, veshtrimet tregojne qe sistemet edukative te SEE jane duke formuar tentime te volitshme por, ajo ka mungese strategjike te njepasnjeshme per te ndalur demande te reja te cilat ata vete I perfytyrojne. Kjo perfshine:

- Ndryshimet ne populacion dhe punesim struktural dhe si pasoje e saj ne demande per tipe te caktuara te edukimit (kjo eshte problem I madhe ne VET dhe edukim te te rriturve);
- Decentralizimi dhe barabaresia e ceshtjeve , per shembull te drejtat me te reja te formuara per te gjithë femijet (me nevoje speciale, pakicat) ne nje shkalle te barabarte te edukimit;
- Lidhje me dhe tek tregu laburist , edukimi profesional dhe I te rriturve si dhe (ri)stervitja;
- Prirja me e gjerësisht ndaj kujdesit te hershem te femijeve dhe zhvillimi, sidomos per populacion te jo avansuar ashtu qe cdo veshtiresi mund te njolloset dhe te kompenzohet sa me heret;
- Kuptimi me I mire I vleres se njeriut dhe te drejtes se femijeve me edukim special;
- Perjashtimet me te gjera te edukimit sekondar dhe atij terciar si dhe mesimi jetësore.

Disa nga shtetet e veshtruara jane tani duke formuluar strategji me te larte per te punuar keto dhe ceshtjet tjera. "Shkrimet e bardha" dhe " Shkrimet Strategjike" jane duke u pergatitur dhe ne te vertete veshtrimet tematike te OECD e shohin kete per kontribute te formulimit duke siellur krahasime terthoraze per te mbrojtur debatet e tyre.

Zbulimet kryesore te studimit CEPS

Te dhenat⁸

Ne Vjeshten e viteve 2000 dhe 2001 , qendra per studimet e polises edukative (CEPS , Univerziteti I Lublanes) u kujdes per projektin perkrahja per veshtrimet tematike te OECD per polisen edukative ne Europen juglindore, baze te marreveshjes me fondacionin stervites te Europes dhe si pjese e veshtrimeve tematike te OECD per polisen edukative. Studimi I CEPS (krejtesisht 11 raporte) ishte I prodhuar ne bashkepunim te hulumtueseve nga CEPS dhe eksperteve nga cdo sistem edukative⁹ te mbuluara nga veshtrimet e OECD.

Sigurimi I te dhenave prezentoj nje numer te gjere problemesh. Ne disa shtete regjionale , pjeserisht ne ato qe ishin ne demtuan rrjeten institucionale , ndryshime ne popullate, migrime te shumta si dhe shkaterrim te te dhenave arkive ku veshtire ose aspak nuk ishin te siguruara. Per me teper , burimet njerezore ne rritjen e te dhenave si dhe analizimi jane te pamjaftueshime dhe ne shumicen e rasteve nuk ishte kushtuar asnje stervitje e pershtatshme per nje kohe te gjate.

Duke u bazuar ne eksperiencen e CEPS, si pasoj e saje ishte e qarte nevoja per programe perkrahese per zhvillimin e te dhenave te grumbulluara dhe duke vezhguar kapacitetin ne te gjitha shtetet regjionale. Perkrahje e tille e programeve mund te jete me shume efektive nese eshte e lidhur me institucione qeveritare (e.g. zyret statistikore), ose disa nga NGO pothuajse kane vervit projekte nacionale te rendesishme ne kete drejtim.

Te dhenat e grumbulluara per cdo shtete ishin te strukturalizuara ne 7 grupe:

- te dhenat e grumbulluara ,
- pjesemarrja ne edukim,
- regjistrimi I modelit dhe I numerit te institucioneve,
- kurikulumi,
- administrimi ne edukimin primar dhe sekondare,
- lehtesimet dhe pajisjet , shpenzimet dhe financimi,
- shpenzimet dhe financimi.

Demografike

---

⁸ Shiko Pavel Zgaga , " Rasti I Edukimit ne Regjionet SEE: Raporti I fundit I perfshire ne projektin perkrahes per OECD ne veshtrimet tematike per polisen educative ne europen juglindore". (Raporti I pergatitur per fondacionin stervites te Europes , Turin .) Lublane : Qendra e educative e studimeve te polises , Univerzitetit I Lublanes . Mars 2002. Te gjitha projektet CEPS te dokumentuara jane te arrijshme dhe te vyeshme ne web sajtin <http://www.see-educoop.net>.

⁹ Hulumtuesit qe ishin : Dr. Dukagjin Pupovci (Kosove), Suada Nusic (BH- Federata e Bosnjes dhe Hercegovines), Aleksandra Gakovic (BH- Republika Srpska), Pavli Kisi (Shqiperia), Blagica Novkovska (FYR I Maqedonise), Iskra Petrova (Bullgari) , Senka Bosner (Kroaci), Natasha Zhivkovic (Mali I Zi), Lilana Preoteasa (Rumuni), Gordana Zindovic Vukadinovic (Serbi) dhe Anatol Gremalschi (Moldavi) . Shiko <http://pef.pef.uni-lj.si/ceps/> per me shume detaje.

Shperngulje

Te dhenat nga shtetet e veshtruara nga CEPS tregojne ndryshime te rendesishme ne populacion , zakonisht pershtatshem tek shpernguljet e medha me dhe matane shteteve , nganjehere me pershtatje ekonomike te rrethanave por gjithashtu boll shpesh me konfliktet etnike dhe lufe. Rrjedhe e refugjateve gjate periudhes se konflikteve rezultoj ne rrjete shkollore, paralele ose te perkohshme, me se shpeshti e improvizuar, mirepo, shume femije gjithashtu munguan ne edukimin per nje kohe te caktuar.

Projektet statistikore per populacion si te OECD dhe UN ndikuan nje vazhdueshmeri te ramjes ne perqindje te lindjeve ne Europe dhe ne ngritje ekonomike qe vazhdon te formoje EU terheqese per shperngulesit . Por, ne thelbin e debatave shperngulje qendron ceshtja e zhvillimit, se si ekonomia e jo avansuar mund te merret per se vehti ne nje lloje bashkim me ato qe jane me te dobishme.

Zakonisht, rasti qe disa nga 6 bilione te njerzeve te shperngulur ne bote: duke u dakorduar me oranizaten internacionale te migracionit , vetem rreth 200 milion njerez (3.3%)jetojne perjashta vendeve te veta prej kah dhe kane origjinen. Mirepo, ata te cilet rriedhin nga ekonomia e jo avansuar te cilet udheheqin per vehte ose jane te perforcuar ta bejne ate, jane "ferryment te mires dhe aspiracionit" per shume te tjere. Zakonisht nje imigrante nga ndonje shtete I varfer prezenton nje investim te gjere ne pjesen e te aferve te tij. Figura globale per para te derguara ne 1998 ishte e paramenduar perafersisht ne 52.8 bilion USD, kryesisht me larte se sa rrjedhat e ndihmave zyrtare nga organizatat e donatoreve. Ne disa SEE shtete (Shqiperi, Moldavi) dergimi I puntoreve imigrues ishte nje faktor I rendesishem ne ekonomine nacionale.

Dergimet e te hollave, sic eshte ndihma , mund te jete percarje dhe mund te formoje konflikt dhe ndarje ne komunat lokale. Sidoqofte, jo si ndihme , ata tentojne qe te qellojne shenjen dhe jane me pak te cenueshem ne grabitje nga korrupcioni qeveritare. Tjeter menyre , eshte e qarte qe imigrantet luajne nje role larte me te rendesishem ne percuerjen e pasurise se sa ndonje gje tjeter qe qeveria perendimore mund ka shprese qe te konriboje. Kjo eshte pike serioze per ata te cilet ishin ftuar ne vendosjen ose ripunimin e polises imigruese.

Ana e dobet e imigracionit, sigurishte eshte "zbrazja e trurit" e sidomos ne kohen kur perqindja e lindjeve eshte ne ramje dramatike ne shume SEE shtete dhe burimet e tyre mohojne luftimin e sistemeve edukative qe te ndertojne lloje te shtepive te rritura kapitale qe ata do te nevojisin per te ardhmen kombetare te tyre. Veshtrimet e timeve qe treguan disa cinizme thone qe shkaku I edukimit ne disa shtete Ballkanike eshte qe" te kujdes nje pune te tregut te perforecuar per Perendim ", kjo nuk do te ishte ne interes te askujte. Keshtu duke u tkurre opulacioni, shtetet SEE do te ndertojne strategji per ruatje te "mires dhe te shkelqyres"se tyre, duke e bere ate te mundur per ata qe te perkrahin familjet e tyre si dhe vete shtetet e tyre.

Ramja e perqindjes se lindjeve

Ndonjese tregu I pergjithshem per regjionin SEE eshte I mitur, aty jane dallime te medha , e.g. Kroacia ka shkallen me te ulte te perqindjes se lindjeve 9.9% (per 1000 banore) ne 1999, Kosova 21.3% ne 1995 dhe Shqiperia 17.2 % ne 1989 dhe jane shtetet me shkalle me te larte te perqindjes ne Europe.

Perzierja e perberjes etnike te populacionit

Pakicat etnike jane nje ceshtje e rendesishme gjithashtu dhe ne edukim. Kryesia etnike ndryshon , eg. Nga Mali I Zi (62% etnike Malazeze) ose Moldavia (64%) kurse Shqiperia me perafersisht 98%. Sidoqofte, nuk eshte e lehte qe te merret fotografi e qarte statistikore. Ne Bullgari, drejtesia e re statistikore nuk lejon grumbullim te dhenave ne dakordim me origjinen etnike. Ne republiken Srpska nuk ishte e mundur

qe te grumbullohen keto te dhena. Ne shume raste te dhenat qe jane te mundura nuk jane cdo here dhe te realizueshme.

Varferia

Numri i rritur i banoreve te shtepise ne nje regjion eshte duke jetuar ne skamje, sidomos familjet me femije. Maredhenje e drejteperdrejte ne mes varferise dhe arritjes edukative eshte mjaft mire e shkruar dhe dokumentuar. Skamja perftyron tri probleme specifike ne edukim (1) sistemi I paafektshem , te varferit vuajne me se shumti per arsyte te burimeve te pajmaftueshme apo te pakta qe mund te shpenzojne per vete vehten; (2) cmimi per edukim merr nje ndarje me te madhe te ardhurave familjare, e sidomos ne familje te medha ; dhe (3) benefitat e pranuar per edukim , ne menyre te hyrjes ne pune ose shpetimit nga varferia, jane teje te ulta. Familjet e varfera kane para syshe shume pak evidence per sakrificat e tyre qe cuarja e femijeve ne shkolle do te shpie tek nje jete me e mire.

Pjesemarrja ne edukim

Arritjet e ulta te edukimit te populacionit (atij aktiv), me hollesisht ne gjeneratat e mesme dhe atyre me te vjetra megjithese ne rajone te prekura nga konfliktet gjate dekadese se fundit kjo mund te jete gjithashtu e vertete edhe per ata te rinjet. Vajzat, grate, njerezit e moshuar dhe disa grupe etnike (e.g. Romet) jane pjeserisht te margjinalizuar. Numri I te papunesuarve eshte I larte, sidomos neper te rinjet. Gjithashtu qe paraqitet shume shpesh eshte edhe se shkollat nuk pergatisin studentet per risi ne tregje , ashtu qe as ata qe kane kualitete te larta nuk mund te punesohen.

Strukture. Vetem Rumunia dhe Moldavia (2002) kane shkollimin e pergjithshem ne 9 vjete; te gjitha tjerat SEE shtete ende posedojne dhe ofrojne 8 vjecaren tradicionale , megjithese eshte nderrmar dicka ne drejtimin e ndryshimit . Numri mesatar I vjeteve te shkollimit eshte I ulte (me se shpeshti , ky nuk e kalon 8 vjecarin ; nen mesataren ne Bullgari dhe Moldavi; bile disa shtete raportuan qe keto te dhena nuk mund te grumbullohen).

Pjesemarrja ne edukimin parashkollor eshte e ulte dhe ne njeran ane alarmante ne perendimin e Ballkanit (Rumunia dhe Bullgaria jane ne pozite me te mire). Ne perendimin e Ballkanit , Kroaci dhe Shqiperi me perafersisht 35% te femijeve duke perfshire ne edukimin parashkollor raporton pjesemarrja me te mire , kurse ne Kosove me vetem 3% (paramendim) eshte me se dobeti.

Ne edukimin bazik te gjitha shtetet raportojne pjesemarrje te larte. Ajo ishte qene ne menyre tradicionale e larte ; dhe pavaresisht nga konfliktet dhe imigrimet e shumta ne disa pjese regjionale , rrjeta e edukimit te obliguar duket se eshte e volitshme. Ne pergjithesi, nuk ka raporte alarmante te perjashtimit nga edukimi bazik; sidoqofte, kualitetit I edukimit duhet te jete nje ceshtje per diskutim . Ne disa shtete, vajzat jane me shume ne rrezik nga paregjistrimi ose perjashtimi nga shkolla , sidomos ne rajonet rurale.

Ne edukimin e larte, pjesemarrja ka perjetuar nje ngritje. Sidoqofte, pjeserisht ne perendimin e Ballkanit , situata nuk eshte e krahasueshme me ndonje shtete tjetere qe eshte ne tranzicion. Numer I konsideruar I studenteve te cilet perfundojne edukimin bazik nuk vazhdojne me edukimin e larte. Serbia raporton nje ndarje me te larte te moshes kohorte duke vazhduar ne edukimin e larte (78.3% ; pothuajse me shume se tri here ne VET se sa ne edukimin e pergjithshem), mandej Rumunia (69.4%), Bullgaria (67%), Maqedonia (65.08%) dhe Kroacia (63%). Nuk kemi te dhena te gatshme per Mal te Zi , por eshte parashikuar qe eshte ne kete kategori si e tille. Vetem gjysma e moshes kohorte ne edukimin e larte (56.67%; nuk kemi te dhena per republiken Srpska , por supozohet se proporcioni mund te jete me I ulte). Nuk ka te dhena te gatshme per Kosove, edhe pse ne dakordim me parashikimin kritike proporcioni I saj duhet te jete diku perafersisht me Bosnjen dhe Hercegovinen. Shqiperia (41%) dhe Moldavia (39%

me gati krejt populacionin vetem ne edukimin e pergjithshem kurse ne VET vetem 9 %) jane ne vete fundin e shkalles.

Eshte shume karakteristike per shume SEE shtete, qe proporcioni I studenteve ne edukimin e pergjithshem eshte me I ulte se sa ne VET (Moldavia , e cila ishte nje here pjese e sistemit edukative Sovjet , eshte nje perjashtim).

Ne pergjithesi , proporcioni I studenteve te gjinise femrore me ate mashkullore eshte I barabarte. Nuk ka te dhena ne pjesemarrjen e ketyre dy gjinine ne Kosove , por, me siguri qe gjinia femrore eshte nen perpjestimin e shteteve tjera. Ne nivelin e post-pergjithshem, perjashtimet duken qe jane nje problem I rritur ne menyre serioze.¹⁰

Per edukimin tercial , te gjitha shtetet raportuan pjesemarrje teje te rritur. Studimi ne institucionet terciare ne fillimin e mileniumit:

1. Bullgaria 3.5% te moshes kohorte (19-24),
2. Kroacia 31.3% (mosha 20-24),
3. Moldavia 29.0% (19-22),
4. Rumunia 28.0% (19-23),
5. Serbia 22.63% (18-24),
6. Federata e Bosnjes dhe Hercegovines 21.6% (19-25),
7. Maqedonia 21.5% (19-23),
8. Shqiperia 15% (18-23).

Per disa shtete nuk ka te dhena te gatshme.

Regjistrimi i modeleve dhe numri i institucioneve

Rrjeta shkollore , numri i institucioneve. Rrjetat shkollore ishin zhvilluar teje mire ne menyre tradicionale. Nuk egziston evidence per ndonje mbyllje radikale te institucionit , megjithese disa shtete qartesisht llogariten disa probleme te lidhura me regjistrim teje te ulte ne rajonet rurale ose ne disa lloje te institucioneve. Numri i institucioneve dallohet shume: ka shume insitucione me me pak se 50 nxenes ose bile edhe me vetem disa nxenes kurse ne anen tjetër, zakonisht ne qendrat urbanistike, ka institucione te gjera dhe frekvente. Mesatarja e nxenesit: ratio e mesuesit ne shume raste eshte e ulte. Ne para shkollimet , kjo dallohet nga 7.76 (republika Srbska) deri tek 20.73% (Mal te Zi), ne shkollat elementare nga 12 (Bullgari) deri tek 21 (Federata e Bosnjes dhe Hercegovines) , ne shkollimin e pergjithshem nga 11.0 : 11.8 (Federata e Bosnjes dhe Hercegovines , Kroacia) tek 19 (Kosove ; shkollat Serbe jane te perjashtuara) , ne VET shkollat nga 6.5 (Moldavia) tek 21 (Federata e Bosnjes dhe Hercegovines) , ne univerzitete nga 10 (Bullgaria) deri tek 20 (Kosove) dhe ne edukimin e larte nga 8.0:

---

¹⁰ Ekspertet nga te gjitha shtetet shprehen nje mungese te dhenave te mundura ne braktisjet e mesimit nga edukimi themelore dhe ai me I larte. Prandaj , metodologjia e njehesimit te braktisjeve e bazuar ne numrin e studenteve te cilet nuk kompletuan vitin shkollor ne raporte me numrin e pergjithshem te studenteve te rregjistruar qe nuk merr ne llogari per ata te cilet askurr nuk ishin ne system.

8.8 (Bullgaria , Moldavia) tek 68.0:32:18 (Rumunia , Serbia). Sidoqofte, keto jane vetem mesatarja. Shkollat VET dhe insitucionet jo univerzitare prezentojne ekstreme me te larta ne regjion.

Subsistemi i cerdheve private dhe shkollave nuk eshte edhe aq i zhvilluar. Ne disa shtete nuk ka institucione te tilla ne edukimin para shkollore dhe ate bazik (Serbia, Maqedonia, Mal i Zi) , ne disa shtete tjera egzistojne vetem disa nga ato (federata e Bosnjes dhe Hercegovines , republika Srpska, Kosove).

Edukimi i te rriturive eshte zakonisht nje problem i paorganizuar ne te gjitha SEE shtetet. Ish sistemi i edukimit per te rritur ishte zhdukur dhe ne shumicen e rasteve asnje tjetër i ri nuk eshte ne zhvillim qe te marr pozicion. Nga atehere nuk ka vezhgim relevante per edukimin e te rriturve, ka mungese te teresishme te dhenave ,cka ben te pa mundur diagnozim detal dhe korekt.

Kurikulumi

Vetem ne disa shtete , edhe ata vetem nga vitet e 1990 , kurikula e re ishte e aprovuar dhe implementuar ne edukimin bazik , gjeneral , dhe per se paku disa profesione ne VET (Bullgari, Moldavi , Rumuni). Paralelisht me kete, mesuesit ishin qen te stervitur por, ne disa raste stervitja e tyre dukej e pamjaftueshme, nganjehere duke munguar materiale te pershtatshme te instrukcioneve te reja. Ne shtetet tjera , ishin vetem disa nenvleresime te ndryshimeve ne kurikule , shpesh te kufizuara ne shkaterrim ideologjik te perberjes nga tekstet e shkruara.

Per shtetet perendimore te Ballkanit , tani duhet te jete prioritet reforma gjitheperfshirese . Shenon qe kjo reforme me shume duhet te perqendrohet ne sutrukturen e kurikulimit si teresi , se sa ne ndryshimet e copetuara ne abstrakte subjektive.

Administrimi dhe mesimi ne edukimin primar dhe sekondare

Administrata shkollore ne menyre te pergjithshme e mosperfillur si profesion; aty nuk ka stervitje sistematike per drejtoret shkollore.

Ne pergjithesi, stervitja inicuese e mesuesit vazhdon te jete tradicionale dhe e pamjaftueshme. Mirepo, mesuesit kane nevojë per me shume perkrahje ne ditet e sotshme se sa ne te kaluaren. Sherbimi i stervitjes se mesueseve eshte pothuajse i mungesueshem ne disa shtete; cka eshte ofruar tentimeve qe te jete e rastit apo e pakenaqeshime e lidhur me reformat edukative. Kjo eshte e rendesishme per (te ardhmen) mesues ne VET.

Mesuesit e pakualifikuar ose nen nivel kualifikues si dhe edukatoret jane zakonisht te gjetur ne edukimin parashkollore (30% ne Maqedoni, 21% ne Rumuni dhe Kroaci) si dhe ne edukimin bazik (19% ne Rumuni dhe federata e Bosnjes dhe Hercegovines 13.5% ne Kosove). Ratio I mesueseve te pakualifikuar ose atyre nen nivelin kualifikues eshte pa papritur I larte ne shkollat VET ne Moldavi (46%) dhe Rumuni (13%) si dhe ne edukimin e larte neper insitucione ne Rumuni (33%).

Ndihmesat dhe pajisjet

Nuk eshte per tu cuditur qe te gjitha SEE shtetet raportojne probleme te shumta me ndihmesa dhe pajisje. E tere situata ne shumicen e rasteve eshte e afektuar nga lufta , me hollesisht ne Bosnje dhe Hercegovine si dhe ne Kosove. Rindertimi i ndertesave dhe modernizimi i paisjeve duhe te jete i lidhur me zhvillimin e edukimit teresore ne strategjine reformuese (me hollesisht me kujdesje te racionalizimit te rrjetes shkollore).

Shpenzimet dhe financimi

Kjo pjese ishte edhe me e veshtirja nga te gjitha ne studimin CEPS. Te dhenat realizuese ne shpenzimet edukative dhe ne financime jane te pamjaftueshme dhe timet hulumtuese kishin pasur veshtiresi dhe pengesa ne grumbullimin dhe analizimin e tyre. Ishte e domosdoshme qe te perdoret metodologji e ndryshme ne cdo shtete. Ne Kosove , per shembull , kishte nje kohe te gjate qe nuk eshte poseduar buxheti edukative si i tille; edukimi ishte financuar nga i ashtuquajhuri " buxheti kompakt" i cili ne menyre te rendomte ishte i perkrahur nga burimet internacionale. Edukimi para shkollore eshte i vete i financuar ne shumicen e rasteve.

Ne pergjithesi , financimi publik i edukimit eshte me se shpeshti i vobekte: me mesatare te 3-4% . Ndhima nga jashte nuk eshte cdo here mire e organizuar, as qe eshte ne menyre te pershtatshme e bashkuar ose nderthurur. Perafersisht te gjitha burimet e mundura jane shperndare ne pagese (pothuajse te gjitha ne edukimin pre-univerzitare ne Rumuni, 90% ose me shume ne Kroaci, Mal te Zi, federate te Bosnjes dhe Hercegovines). Paisjet e fondeve shkollore (2% ose me pak ne Kroaci, Moldavi, Mal te Zi, Rumuni) dhe investimet (3% ose me pak ne Mal te Zi , Maqedoni, republike Srbska, Rumuni , Serbi) jane teje te vobekta. Fondacioni I njepasnjeshem gerryen kualitetin edukativ , sidomos ne sistemet edukative qe qarte ishte e dizajnuar per shkalle me te larte te financimit publik.

Disa konkludime qe jane ne rritje te studimit CEPS

- Edukimi para-primare duhet te kete me shume vemendje, ne polise si dhe ne perkrahje financiare. Nje pritje e thjeshte e " bumit ekonomike" vetem do te zgjeroj inercionin eksistues. Me teper, duke dijtur qe perqindja e lindjeve eshte ne ramje dhe numri i femijeve qe perciellin edukimin para shkollore eshte ne perkulje, mundesite e reja arrijne te permiresojne provizionin dhe kualitetin e kujdesit te femijerise se hershme dhe zhvillimin e saj.
- Edukimi elementare mundesisht pranon vemendje me te madhe si dhe financim, mirepo, ajo gjithashtu duhet te ballafaqohet me problemet me te veshtira. Te gjitha SEE shtetet kane arritur shkalle ku prirja tek edukimi bazik nuk eshte ceshtje e vetme , por, edukim elementar kualitativ per te gjitha - duke perfshire edhe femijet neper katunde , femijet e pakicave, ata me edukim special dhe femijet te cilet jane ne rrezik social ose emocional - eshte detyre e vertete..
- Edukimi i larte i pergjithshem ne ditet e sotshme duket qe okupon nje pozite me te mire se sa edukimi profesional dhe stervitja, ne shumicen e SEE shteteve. Ne te njejten kohe , shkollat e edukimit te larte (gjimnazet, lycea , etj.) ne kete regjion jane te perfytyruara me nje situatë mjaft te ndryshme nga disa shtete tjera : jo vetem qe ofrojne edukim te pergjithshem, zakonisht ato gjithashtu presin te jene substitut per mungese (ose statut dhe kualitet i ulte) te shkollave profesionale. Ky problem eshte reflektuar ne ceshtje te prirjes dhe barabaresise , por, gjithashtu ne transferimin tek edukimet terciare institucionale.
- "Edukimi terciar" si termin meriton me shume vemendje dhe diskutime. Me se shumti , modeli tradicional I edukimit univerzitar eshte ende ne fuqi dhe ne univerzitetet ekzistuese e konfrontuar me probleme serioze , zakonisht behen refugjatet e fudit te rinjeve te papunesuar. Per fat te keq, kjo vetem I rrepteson pyetjet e prirjes, barabaresise dhe kualitetit. Zhvillimi I sistemit te dallueshem per edukimin terciar mund te jete nje hap efektive I bere perpara.
- Edukimi I te rriturve dhe mesimi jetesore duket qe eshte I nenvleresuar. Papunesimi I larte dhe strukture plotesisht e ndryshuar e demandeve industriale te zhvillimit te fuqive rilindese qe kane shkathtesi te ndryshme dhe pune me te gjereshme. Grupa e moshes ne mes 35 dhe 50 vjeteve

eshte zakonisht me shume efektive nga mungesa edukative dhe pranueshmeria e stervitjeve . Fondacionet publike jane thare dhe shumica e kompanive te ri privatizuara nuk kane as interese as burime financiare per perkrahje te stervitjeve dhe stafe te tentimeve ne zhvillim.

- Edukimi I mesueseve dhe zhvillimi I tij nevojit nje modernizim radikal , ne format e para dhe te vete sherbimit. I tere regjioni nevojit institucione te reja ne kete rajone , jo vetem:
- Imazhi edukativ ne shoqeri duhet te permiresohet. Ndarja e GDP se harxhuarb ne edukimin e te gjitha sistemeve eshte me e ulte, nganjehere e ulte ne menyre te rrezikuar, mandej eshte e sugjeruar nga organizatat internacionale. Si pasoje e saj , statuti shoqerore I mesuesit eshte I dobet , kushtet e tyre te punes jane te vobekta dhe gatishmeria per te lidhur ne pyetje te pertrira edukative. Por, ne menyre te ndare nga permiresimi I bazes se materialit edukativ eshte gjithashtu e rendesishme qe te lidhet ripertireja e edukimit (nacional) tek ndryshimet e vlerave dhe opiniononeve publike. Shoqerite demokratike dhe ato te hapura jane te bazuara ne individe te cilet duhet te perkrahin te drejta te barabarta , solidaritet me te tjeret dhe vlera te ngjajshme duke perfshire kualitetin edukative per te gjitha. Keto qellime nuk mund te arriten nese edukimi (ne opinionin publik) domethene shkollim I shkaterruar pa baze te pajisjeve, mesues keq te paguar dhe dobet te stervitur , kurikule jashte perdorimi , fakte te mesimit qe jane pasive dhe prospekte te varfera te punesimit.
- Fushate nacionale , regjionale dhe internacionale qe eshte e nevojshme per plotesimin e pozites dhe vleresimit te edukimit ne shoqeri neper tere regjion. Aktivitete te ndryshme duhet te jene te vervitura: shfaqja publike e personaliteteve te klasifikuara regjionalisht dhe ne menyre internacionale qe jane duke terhequr vemendje tek edukimi si vegjel e promovimit individual dhe prosperitetit nacional , por, gjithashtu promovimet e sukseseshme ekonomike ose aktivitete kulturore te bazuara ne dituri dhe shkathtesi te reja, etj. Nxjerrja e planifikuar e veshtrimeve ne SEE shtete mund te luaj nje rol te rendesishem per sektorin VET, por, ne te njejten kohe edhe sektoret tjere nevojisin vemendje.
- Pjesemarrja e jashtme (nga donatoret internacional dhe bilateral , nga NGO) eshte me esenciale ne Ballkan per arsye te shumta. Qartesisht, burimet (si ato financiare ashtu edhe ato humane) jane te nevojshme per te rindertuar asgjesimet e luftave dhe vitet qe kane kaluar ne nen furnizimin e regjimeve paraprake. Sidoqofte, me shume se kjo, paraqitet nevoja per ndermjetesues te jashtem dhe ndihma per perqendrim ne interese me kuptim te gjate me pare se sa ne mosmarrveshje me kuptim te shkurter. Zakonisht kjo eshte e bere me se miri jo nga organizacionet e medha internacionale por nga punesia me e vogel e NGOse ne menyre te drejte per drejte me njerez ne komune. Natyrisht , aktivitet e NGOse duhet te jene te bashkepunuara dhe vezhguara me kujdes si dhe te njehesuara ne strategji te gjere zhvilluese per regjion.

Rekomandimet themelore te regjionit

Duke patur para sysh mbikqyrjet , gjate te cilave paraqiten shume probleme ne regjion, ku ekzistojne disa zgjedhje te caktuara prapseprap rekomandime te pergjithshme mund te formohen.

- Formon orvajtje te perbashketa , te fuqishme per te ngritur shperndarjen edukative ne buxhetin nacional dhe ate lokale. Reformimi financiar I sistemit edukative eshte parakushte esencial per progresin e metejm ne reformat edukative ne te gjitha shkallat. Investimet e caktuara ne edukim jane te nevojshme. Kjo eshte e synuar tek rritja e teresishme ekonomike por, problemet ne financimin edukativ gjithashtu arrijne te jene te lidhura me strukturen dhe udheheqejen e polisave aktuale.
- Redefinon pergjegjesine dhe perforcon kapabilitetin e ministrive edukative si dhe nderron funksionin e ministrive nga " mikro-menaxhmimi sistematik" per vendosje te polises dhe vezhgimin kualitativ te lidhur me standarde eksplicite. Rritja e tentimeve dhe kapaciteteve te ministrive per analizim polisior, huluntim dhe vleresim te implementimit polisior.

- Zhvillon strategji teresore per sistemin e plotesishem te edukimit,te bazuar ne filozofi te mesuarit per te gjithë. Kjo perfshine femijet neper range te mundesise , femijet me nevoje speciale te edukimit dhe ata te pakicave etnike ose me prapaskene gjuhesore ose nga familjet e varfera. Japin rendesine zhvillimit te ceshtjeve rurale dhe ngushton kontrastin ne mes rajoneve rurale dhe urbane.
- Lidhur me kete eshte nevoja per ngritje te udheheqes dhe prirjes me shkathtesi si dhe vazhdimi per te rindertuar funksionin dhe rendesine ne te gjitha nivelet dhe rrjetat institucionale. Eshte gjithashtu e domosdoshme qe te permiresohet bashkepunimi ne mes ministrive dhe institucioneve te interesuara.
- Jepet me shume rendesi dhe vemendje nevojave emocionale te femijeve (dhe mesueseve te tyre!)te cilet jane me trauma nga lufta , konflikte, crregullime dhe shkaterrime familjare. Asnje komune nuk mund te jete e pritur qe normalisht te funksionojne ne kushte abnormale; ashtu qe mund te jete e domosdoshme ndihma e eksperteve.
- Perterirja dhe rindertimi I kurikules, thekson mesim terthor dhe integrues si dhe stervitje kurikuluese . Reforma e edukimit profesional dhe atij gjeneral sekondar te binde te gjithë studentet qe kompletojne edukimin sekondar te shtojne berthamen e diturise dhe shkathtesive qe te jene konkurrues ne tregun rilindes dhe qe te respektojne probleme serioze te perjashtuesave shkollor (perjashtimet nga shkolla) pa kualifikim te volitshem. Ne standardet nacionale te zhvillimit dhe kurikulen per edukimin e pergjithshem sekondar , berthama e diturise dhe shkathtesive do te nevojisin te jene te sukseseshem ne tregun e ndryshueshem.
- Permiresimi formal I kualifikimeve profesionale te mesueseve dhe kualifikimet ne vijim te tyre nga plotesimi dhe intensifikimi I sherbimeve stervitese. Permiresimi I statutit te mesuesit dhe pagimi I vemendjes me te madhe ne zhvillimin e tyre. Tentimi per rritje te shkalles se rroges te mesueseve. Vleresimi I rendimentit dhe bindja qe mesuesit dhe shkollat jane te njohura si te rendesishme per kualitet qe ata parashikojne.
- Zhvillon polise nacionale te kuptueshme per mbrojtje shoqerore dhe edukative te femijeve , duke perfshire procedura te barabarta dhe transparente si dhe vendime ne kariere shkollore te femijeve ose studenteve. Femijet dhe prinderit e tyre duhet te jene te ndihmuar qe te sigurojne informacione per rreth mundesive edukative dhe shoqerore te perputhshme me to vete. Cdo tentim duhet te merret qe te lejoje cdo perjashtim te bazuar ne shkaqe shoqerore , etnike , te gjinise ose religjioze si dhe te perqendrohet ne edukimin kryesore per te gjithë.
- Zhvillon programe te identifikimit dhe diagnozes se femijeve me nevoje speciale dhe kujdesje qe mundesite edukative te sakta jane te plotesuara , kurdo qe femija mund te jete , ne shtepi ose ne shkollim te rregullt ose ne institucione edukative. Parashikimi I stervitjeve te mesueseve per femije me nevoje speciale dhe ndihme te qelluar shoqerore per rrezik te femijeve dhe familjeve.